

ДЕКОРАТИВНА АРХИТЕКТУРНА ТЕРАКОТА ОТ ДОЛНА МИЗИЯ

Павлина Владкова

Строителната керамика е сред най-масово откриваният на археологически обекти материал и въпреки това винаги остава встрани от вниманието на българските изследователи на материалната култура от античната епоха по българските земи. Преди няколко години от печат излязоха монография и студия на проф. Р. Иванов, идентични като текст и обем, озаглавени „Строителна керамика от Долна Мизия” (Иванов 2002; Иванов 2006, 125–207). Научната общественост очакваше, че ще получи отговори на въпросите, свързани с производството, използването, датировката, разпространението и др. на строителната керамика в Долна Мизия във времето от настаняването на легионите по Долния Дунав до късната античност. За съжаление това не се случи. В посочените съчинения откриваме основно данни за тухлите с печати от Ескус, Нове и Дуросторум, като на останалите проблеми не е обърнато почти никакво внимание или те са застъпени с по две-три изречения. Разбира се, полезни за археолозите са сведенията, които авторът дава за този вид изделия от различни римски провинции, основно от Британия, както и многократното позоваване на съчинението на Витрувий „Десет книги за архитектурата”.

Траен интерес към проблемите на строителната керамика, произхождаща от обекти от класическата и римската епохи, проявява Даниела Стоянова (Стоянова 2005: 215–245 и цит. там литература). В настоящето изследване ще бъдат използвани данните за керамиката от Одесос и представени два антефикса, датирани през римската епоха. Изхождайки от наблюденията на автора, впечатление прави малкото количество данни за покривните конструкции в този град, както през елинистическо време, така и през римската и късноантичната епохи. На какво се дължи този факт в посочената публикация не е отбелязано, но според мен причина е не липсата на археологически теренни данни или пропуск на изследователя, а по-скоро пренебрегването на този вид материал от проучвателите-археолози.

Целта на настоящето изследване е да бъде представен само един вид строителна керамика, използвана за украсата на сгради – глинени антефiksi. Отчитайки обаче недостатъците на посочения по-горе труд на Р. Иванов, тук ще маркирам основните видове архитектурна теракота, използвани през римската епоха и ще предложа класификационна схема, която, според мен, ако бъде спазена при подобно изследване, ще изчерпи голяма част от проблемите.

Самата дума теракота означава изпечена земя (от лат. *terra cotta*). В археологическата литература терминът се е наложил и се използва най-често при представянето на фигурки, изработени от глина. Но теракота са също глинени съдове с различна форма и размери, глинени лампи, глинени саркофази и всички други предмети, направени от този материал. Една голяма група от тези изделия представлява строителната керамика, за която в науката се наложи терминът архитектурна теракота. Тя може да бъде класифицирана най-общо както следва:

1. Строителна керамика, използвана при изграждането или подравняването на зидове, оформянето на входи и прозорци, сводове, ниши, арки и др. обемни архитектурни обекти. Използват се тухли, които имат различен формат (квадратни, правоъгълни, с различна дебелина в двата края и др.) и тяхната класификация според размерите е направена още от Витрувий.

2. Строителна керамика, употребявана за покритие на сгради и портици. През римската епоха се използват основно два вида покривни керемиди – тегули и имбрекси, при които могат да бъдат разграничени по няколко варианта. Специално внимание заслужават керемидите с отвори за комините и отдушниците.

3. Строителна керамика, ползвана при изграждането на водопроводи и канали. В някои случаи тя се произвежда специално за тази цел – глинени тръби за водопроводи напр., докато в други се употребяват вторично тухли, тегули или имбрекси. Често се откриват плитки канали, чието дъно е настлано с тегули или по-дълбоки, покрити със същия материал. Обикновено дъната на каналите са настлани с тухли, а покритието е от бипедални тухли. В някои случаи за изграждането на канали служат имбрекси, захлупени един върху друг. Страниците на каналите също могат да бъдат направени от тухла. Водопроводните тръби са с различно оформяне в двата края, единият от които с втулка за лесна

връзка със следващата тръба. Към тази група трябва да включим и водосточните тръби (улуци), както и комините-отдушници, при които се използват тръби, еднакви с водопроводните.

4. Строителна керамика, използвана при изграждането на хипокаусти. Колонките са направени от квадратни, кръгли или правоъгълни тухли, а през по-ранната епоха – от тръби с отвори и са покрити с бипедални тухли. По-интересно е стенното отопление, за което се произвеждат тубули (цилиндрични бобини), тегули мамате (тегули с четири крачета) или специални паралелепипедни кухи тухли с отвори, по които преминава топлият въздух.

5. Строителна керамика, използвана като подова настилка. Освен подовите на помещения, от тухли са изградени дъната на басейни в баните или перистилните дворове. Тухлите са с различни размери, понякога оформящи декоративни пана – напр. т.нар. настилка амазонски щит, херингова кост и др.

6. Архитектурни елементи от глина, специално изработени за декориране на покривите на сградите – акротерии и антефикси, като те имат и функционално предназначение.

7. Изграждането на пейки, подпорни стълбове, парапети, настилки и др., свързани с оформянето на външните архитектурни пространства на жилищни и обществени сгради или площи, дворове и портици, както и с функции във вътрешния интериор на помещенията – печки, вани, крака на маси и др.

8. Употреба на строителна керамика в изграждането на гробни съоръжения – зидани тухлени гробове, куполи, арки и настилки на гробници.

9. При изграждането на пещи за строителна, битова и фина керамика.

10. Използването на строителна керамика при направата на различни строителни смеси (хоросан, суспензура, подложка, мазилка и т.н., където се употребява счукана или стрита строителна керамика), подложки на подове с цел влагоизолация, настилки на покрити или открити портици.

11. Други – за които не се сещам в момента, но сигурно има такива и не могат да бъдат причислени към посочените по-горе групи.

Основната цел на настоящата статия е да вкара в научно обръщение откритите и непубликувани глинени антефикси от римската провин-

ция Долна Мизия, като по този начин отново постави на вниманието на изследователите проблема за декоративната строителна керамика.

Известно е, че горната част на сградите, над колонадата, заема антаблеманът, който се състои от архитрав, фриз и корниз. Архитравът представлява гредите, които са разположени хоризонтално от център до център на всяка колона. Фризът се намира над него и се състои от две части – триглифи и метопи, като понякога последните са глинени, но по-често са изработени от мрамор и върху тях се изобразяват различни сцени – епични или религиозни, а дори и цели разкази в последователност. В Рим, за разлика от Гърция, фризът и архитравът са слети в едно – традиция, наследена от етруските и получила широко разпространение във всички римски провинции. Не ми е известно в България да са открити глинени елементи от украса на фриз както от елинистическата, така и от римската епоха.

Горният ръб на корниза, т.нар кима, понякога (в гръцкия архитектурен ред много често) е украсен с антефикси – глинени фигури, представляващи различни изображения, като Горгона, маски, растителни орнаменти, крилати фигури, божества и др. Антефиксите били разполагани по дължината на сградите, чийто покриви били двускатни, покривани с широки плоски, мраморни, при елините или глинени при етруските и римляните, плочи – калиптери (гр.) и тегули (лат.) и с извити тръбести керемиди, които хващат всеки два съседни калиптера/тегули, т.нар. солени (гр.) или имбрекси (лат.). По този начин върху късите страни на сградата се образуват две триъгълни полета между фриза и корниза, които представляват нейните две лица, т.нар фронтон. Много често над двата му ъгъла и над билото също се поставя допълнителна релефна украса, като тя обикновено има по-големи размери от антефиксите – това са акротериите. Освен от камък, мрамор и глина, през античната епоха акротерии се изработват и от метал.

Някои от гръцките и римските сгради имат и специално оформени глинени улуци с форма на лъвски глави с отворена муцуна, през които изтичала дъждовната вода. От покрива водата била хващана чрез глинени улей, разположен по дължината на корниза зад антефиксите.

Освен при украсата на сгради, антефиксите като декоративен орнамент били използвани и при декорацията на надгробните плочи и саркофази в некрополите на древноелинските и римските селища.

Гръцките стели обикновено са тесни и дълги и завършват на върха с акротерии. Като типичен пример от българските земи може да бъде посочена известната плоча на Анаксандър от Аполония, датирана IV в. пр.Хр. Изключително интересни са и запазените саркофази от римската епоха, защото те понякога дават представа за оформянето и украсата на покривите на сградите. Такива похлупаци има открити както в другите римски провинции, така и в границите на съвременна България – в зидана гробница в близост до Рациария, в Ескус, Нове, Дуросторум и др. (Филов 1910, 8). Върху камъка са моделирани тегули и имбрекси, които оформят двускатен покрив. На късите страни и по ъглите са представени различни изображения. Подобни саркофази са открити и в западния некропол на Никополис ад Иструм и при дн. село Страхилово, Полскогръмбешко, което остава на границата между териториите на лагера Нове и града Никополис (Църов, Владкова 1994, 227, кат. № 103). Много интересен е един капак на саркофаг от Видинско, произхождащ вероятно от Рациария, на който върху акротериите са изваяни букрании (волски глави) и палмети (Димитров 1945, 178).

Представа за оформянето на покривите на сградите през римската епоха дават и някои изображения върху монети, особено когато не са представени стандартни иконографски типове, а действително съществуващи в съответния град постройки. Като пример може да се посочи бронзова монета, сечена в Никополис ад Иструм по времето на император Елагабал, върху която е изобразена храмова постройка с двускатен покрив от тегули и фронтон с акротерии (Цочев 1991, 153, № 44).

Логично е представената върху надгробни паметници и монети архитектурна украса на покривите да е присъствала и в действителност върху обществени, култови и жилищни постройки. Така напр. при археологически проучвания в Месамбрия сред останките на покривни конструкции на големи обществени сгради са открити акротерии с изображения на Медуза, волути и палмети, датирани през V в. пр.Хр. (Несебър 1970, 35). Покривът на двореца в тракийския град Севтополис е бил покрит с тегули и имбрекси и украсен с антефикси с форма на палмети. Пак от там произхожда главичка на мъж, моделирана от глина, служеща като антефикс. Начинът на изработка и глината показват, според проучвателите, че тя е дело на тракийски скулптор (Огненова-Маринова 1984, 213, Кат. № 398, обр. 91, а, б). Тези примери дават основание да се приеме,

че в откритите паметници от българските земи, датирани през римската епоха, не бива да се търси единствено етруско влияние, а преди всичко продължение на вече съществуваща традиция, чието начало води към елинистическия свят (The Oxford History 1972, 390).

До настоящия момент от публикации и лични наблюдения са ми известни тринадесет антефикса от Долна Мизия – по един от Ескус, производствения център при Павликени и от с. Байкал, Оряховско, два от Одесос и осем от римския лагер Нове.

За антефикса от Ескус се знае по сведения на проф. Т. Иванов. Липсва самият артефакт, както и негова рисунка или снимка (Иванов 2002, 51). Според проучвателя той е представлявал изображение на човешка глава и е принадлежал към южния портик на храма на Фортуна.

Антефиксът от с. Байкал, Оряховско, който представя глава на мъж-маска (**Обр. 3**), познавам само по снимка (ИБАД IV, 1914, 287, обр. 265). Независимо от това смятам, че той произхожда от работилниците на територията на Никополис ад Иструм, тъй като начинът на изображение на маската е твърде близък по стил и сходен с този на някои от антефиксите от Нове.

Най-добре запазен, прецизно моделиран и качествен е антефиксът от Павликени (**Обр. 1**). Представлява маска, изработена в калъп и допълнително регулирана след изваждането от него, преди изпичането. Калъпът вероятно не е ваден от модел, а е изработен от самия грънчар. След моделирането антефиксът е прилепен към дъговидния имбрекс. Общото впечатление от изображението е за скъсена горна пропорция на лицето, ниско чело, големи очи с центрирани зеници, очертани ириса и пластично оформени клепачи. Носът е правилен, устата разтворена, като устните са предадени пластично. Косата е оформена на кичури, предадени чрез нарязи и жлебове, може би с цел да бъдат представени плитки. Глината е фина, бежова на цвят след изпичането. Върху лицевата част на антефикса и горната повърхност на имбрекса личат следи от лаково покритие. Запазена вис. на антефикса 17,5 см, запазена шир. 12,3 см, макс. дълж. на имбрекса 17,8 см.

Най-близък паралел на описания паметник представлява антефикс, открит в римския Византион и понастоящем експониран в Археологическия музей в Истанбул (**Обр. 2**). Той е намерен в несигурна археологическа среда, поради което изследователите го отнасят най-общо във

времето I–III в. Не е известно от покрива на каква сграда произхожда, но този антефикс е поредното доказателство, че модата за украса на архитектурни паметници в българските земи не трябва да се свързва с прякото влияние на етруската култура, а тя се разпространява в резултат на контактите с гръцките градове.

Шест от антефиксите от Нове също представляват маски (**Обр. 4–9**). Всички са силно фрагментирани, но могат да се определят характерните им белези. Очите са без центрирана зеница, устата отворена или затворена, косата на плитки, спираловидни кичури на челото или бретон. Изработката им в повечето случаи издава ръката на неопитен майстор-грънчар. При един от екземплярите устата и бузите са били оцветени с червена боя, а около очите има следи от черна. Върху два от антефиксите от лагера е изобразена Горгона/Медуза. При някои е запазена и част от имбрекса, като също както и при павликенския екземпляр, личат следите от слепване между двата елемента. За съжаление не е известно дали някои от антефиксите принадлежат към декоративната украса на една и съща сграда. Почти всички те не произхождат от редовни разкопки, а са открити още в началото на миналия век случайно и постъпват в музея като дарение. Върху територията на лагера и извън нея до 60-те години на 20-ти век са разположени частни лозя и ниви, чиито собственици понякога откриват интересни паметници, които предоставят безвъзмездно на музея. За съжаление не знаем тяхното точно местонамиране, за да се ориентираме към каква постройка биха могли да принадлежат. Един от антефиксите-маски произхожда от редовни разкопки на българския екип в източното разширение на лагера, но също е намерен в несигурен контекст и е без категорична датировка (Димитров и кол. 1965, 57, 60). Според състава и цвета на глината на артефактите след изпичането може да се предполага с голяма доза сигурност, че те са произведени в керамичните ателиета, ситуирани в западната част от административната територия на Никополис ад Иструм (при Павликени и Бутово) и са достигнали до лагера по търговски път. Впрочем това е поредното доказателство в подкрепа на мнението, че в тези работилници основно е произвеждана теракота, чието предназначение е за задоволяване нуждите на войниците от лагера с този вид стоки.

От римския Одесос произхождат два антефикса (**Обр. 10**) – единият с формата на лист и вторият – на трагическа маска на възрастен

мъж (Стойнова 2008, 230, Фиг. 11 и 12). Разглеждайки предримската строителна керамика (от този период са известни три антефикса), авторът се натъква и на посочените артефакти, които детайлно описва и представя в графичен вид. Според мнението на Стойнова, те са изработени от една и съща глина (каквото и да означава това!) и не изключва възможността да произхождат от една сграда (Пак там, 231). За разлика от екземплярите от елинистическата епоха (с изображение на Медуза и на нимфа), за които се приема, че са внос, разглежданите тук предмети, според автора, са произведени в местните работилници. Като аналогии посочва три подобни антефикса от форума на Филипопол (Кесякова 2004, обр. 11, табл. II, 2–4) и публикувания от Нове. Датировката е направена на базата на посочените аналогии, конкретно на предметите от Филипопол, които се отнасят към изграждането на форума през II строителен период – след времето на управление на император Клавдий, по време на династията на Флавиите, т.е. през късен I в. сл.Хр.

Така направеният преглед на известните антефикси от Долна Мизия показва, че този вид декоративна украса върху сгради от римската епоха не е много популярен за провинция Долна Мизия (а според публикуваните находки и за Тракия). Не е разнообразен и репертоарът на изображенията върху малкото открити антефикси. Най-често се среща представянето на гротеска-маска, по-рядко Горгона/Медуза и само в един случай – лист. Интересен факт е, че в Нове няма открит цял или фрагментиран екземпляр, върху който да има печат на стануващия постоянно в този лагер Първи италийски легион – практика, която е разпространена напр. в провинция Британия. Макар и единични, екземпляри се откриват както в лагери и градове, така и в римски вили. Определено антефикси е имало само върху някои от сградите в съответните селища, при това не по цялата периферия на покривната конструкция, а вероятно като отделни единични архитектурни елементи.

За разлика от Мизия и Тракия в някои от другите римски провинции изследователите са обърнали внимание на този вид декоративна теракота и откритите находки, с представени изкуствоведски анализи, местонамиране, датировка и т.н., са обработени и публикувани. Това се отнася за Италия, Британия, Панония, градовете от северния черноморски бряг и др. (Boon 1987, 49; Boon 1972, 27, 29; Brodrigg 1987, 29–31; Bulat 1971; Керамическое 196). Прави впечатление, че навсякъде

този вид декорация е в единични екземпляри и не е сред най-популярните методи за украса на сгради през римската епоха. Така напр. от Британия са известни само десетина екземпляра (Blagg 1979, 267–284). Интересен е фактът, че в западните римски провинции много често върху антефиксите, които са с триъгълна или петоъгълна форма, има надпис, отбелязващ името на легиона, който е стационариран в дадения кастел или лагер. Такива са намерените паметници с изписването на LEG XX и LEG VI, но се откриват и антефикси с друг тип изображения, напр. тези от Карлеон с маска на Горгона (Boon 1987, 49; Boon 1972, 27, 29; Blagg 1979, 267–284). Подобно е изображението върху екземпляр от Аквинкум, Панония, откъдето произхожда и втори, върху който е представена маска (Budapest regisegei XI, 1932, 321–325). Трасен е интересът към декоративната строителна керамика и сред румънските изследователи, и една част от разкритите в Дакия антефикси са публикувани, класифицирани и научно обработени (Baluta 1981, 35–45; Baluta, Bercin 1981, 83–85; Moga 2004, 275–278).

Далеч по-голямо е разнообразието сред антефиксите от Херсонес, Пантикапея и другите причерноморски градове (Русяева 1988, 33–51; Марченко 1952; Сорокина 1956, № 57; Сорокина 1961). В тях традицията за използването на глинени антефикси като декоративна украса на всички видове обществени сгради е много силна още от класическата гръцка епоха и продължава и през първите векове след настаняването на римляните по тези земи. Най-често сред изображенията се срещат растителни мотиви, особено палмети, маски, изображения на божества, букрании и др. Откритите в тези градове антефикси дават възможност и за някои наблюдения върху технологията на тяхното производство. Така напр. антефиксът не винаги е свързан с имбрекса, а понякога представлява отделна част, прикрепяна към керемидата. При изработването значение има и къде ще бъде точното местоположение на декорацията върху покрива – дали в края, фронтално или на върха. Някои екземпляри са направени така, че да стоят силно наклонени напред или надолу.

Тъй като на обектите както в Долна Мизия и Тракия, така и от другите римски провинции, се откриват единични екземпляри, то логичен е въпросът за тяхното предназначение – както функционално, така и декоративно. Едва ли един, а дори и няколко антефикса са били достатъчно впечатляващи върху покрива, още повече отчитайки малките им

размери. Разбира се, че не е било възможно и разчитането на надписите върху тях, защото те са разположени върху покривите на значителни по височина сгради. Или, с други думи, какви други функции, освен декоративни, изпълняват антефиксите?

Смятам, че на този въпрос може да бъде даден задоволителен отговор. Известно е, че върху стените на древноелинските гърнчарски пещи изписват или моделират от глина различни фигури, които имат за цел да отблъскват злите сили от пещта, за да протече процесът на опалване без деформации. Отвън пещите също били украсявани с акротерии и антефикси. Има и сведение от античните автори, че „мълниите падат върху глинените антефикси” и „много светлина изпрацат римските богове върху глинените антефикси” (Hist. XXVI, 23, 5; XXXIV, 4, 4). От тези текстове става ясно, че римляните смятат, че антефиксите помагат за предпазване от падащи мълнии върху сградите. Не случайно изображенията на Горгона/Медуза често са използвани като мотиви, имащи магическо значение и целящи да предпазят носещите ги (много често войници или лица, свързани с войската) от нещастия, зла участ или смърт. Затова съвсем не е случаен фактът, че антефикси с този вид изображения се откриват обикновено в лагери на легиони (Карлеон, Аквинкум, Карнунтум, Нове, Ескус).

Трудно е антефиксите, произхождащи от Долна Мизия да бъдат датирани в тесни хронологически граници. Находките от Нове и Байкал са случайни, но пък са произведени в работилниците на територията на Никополис ад Иструм. Находката от Павликени е открита заедно с други подвижни материали, които най-общо се отнасят към II в. Отчитайки обаче строителните периоди на производствения център, смятам че антефиксът принадлежи към първия строителен период на комплекса – след средата на I в. сл.Хр. до нападенията на костобоките през 170 г. И тъй като той е бил поставен върху някоя от представителните сгради, смятам че вероятно е украсявал или жилищната постройка на собственика или храмова сграда, каквато вероятно има северозападно и в непосредствена близост до вилата. Тъй като антефиксите от Нове и Байкал вероятно са дело на същото ателие, то те са произведени и продадени по същото време. Към късен I в. са датирани антефиксите от Одесос. Следователно модата за използване на този вид архитектурна теракота в Долна Мизия е през втората половина на I и през II в. сл.Хр. Този факт още веднъж

подкрепя мнението, че тя е разпространена в границите на съвременните български земи под влияние на гръцката архитектура и скулптура, а със засилването на романизацията в провинциите Мизия и Тракия постепенно тази мода отмира.

Надявам се, че археологическите проучвания през следващите години ще предоставят нови материали, които ще помогнат за изграждането на цялостна представа за покривните конструкции на обществените и жилищни постройки и частните домове в градовете и вилите в Долна Мизия, което ще бъде съществен принос за изследването на провинциалната римска култура.

БИБЛИОГРАФИЯ

Димитров, 1945: Д. П. Димитров. Един изчезнал римски саркофаг от Видин. – ГББИ, I, 1945/1946, 172–178.

Димитров и кол., 1965: Д. П. Димитров, М. Чичикова, Б. Султов, Ал. Димитрова. Археологически разкопки в восточном секторе Нове в 1963 году. – ИАИ, XXVIII, 1965, 1–49.

Иванов, 2002: Р. Иванов. Строителна керамика от Долна Мизия. София, 2002.

Иванов, 2006: Р. Иванов. Строителна керамика от Долна Мизия – В: Археология на българските земи, 2, София, 2006, 125–207.

Керамическое, 1966: Керамическое производство и античные керамические строительные материалы. Археология СССР, САИ, вып. Г1-20. Москва, 1966.

Кесякова, 2004: Е. Кесякова. Агората на Филипопол. – ГАМП, IX, 2, 2004, 1–49.

Марченко, 1952: И. Д. Марченко. О терракотовых антефиксах Пантикапея. – В: Сб. Археология и история Боспора. Т. 1. Симферополь, 1952.

Несебър, 1970: Сб. Несебър. Т. 1, 1970.

Русяева, 1988: А. С. Русяева. Архаическая архитектурная терракота из Ольвии. – В: Сб. Античные древности Северного Причерноморья. Киев, 1988, 33–51.

Огненова-Маринова, 1984: Л. Огненова-Маринова. Дребни находки, теракоти, скулптура. Т. 1. Севтополис, 1984, 159–223.

Сорокина, 1956: Н. П. Сорокина. Архитектурная терракота на Фанагории. МИА, 1956.

Сорокина, 1961: Н. П. Сорокина. Архитектурная терракота Херсонеса. – СГХМ, вып. II, 1961.

Стоянова, 2005: Д. Стоянова. Строителна керамика и архитектурна терракота от Одесос. – Acta Musei Varnaensis VII-2. Нумизматични, сфрагистични и епиграфски приноси към историята на Черноморското крайбрежие. Международна конференция в памет на ст.н.с. Милко Мирчев. Варна 15-17 септември 2005. Варна, 2005, 215–246.

Филов, 1910: Б. Филов. Избрани паметници на античното изкуство в България. – ИАД, I, 1910, 16–22.

Цочев, 1991: М. Цочев. Колективна находка от бронзови монети от Благоево. – Известия на Исторически музей Велико Търново, VI, 1991, 149–157.

Църов, Владкова, 1994: Ив. Църов, П. Владкова. Могилните некрополи на Никополис ад Иструм. – В: Сб. Първи международен симпозиум „Севтополис“. Надгробни могили в Югоизточна Европа. Т. 1, Велико Търново, 217–234.

Baluta, 1981: C. L. Baluta. Antefixele romane din Dacia Superior. Clasificare și consideratii generale. – Sargetia, XV, 1981, 35–45.

Baluta, Bercin, 1981: C. L. Baluta. I. Bercin. Antefixele romane de la Apulum. – Apulum, XIX, 1981, 83–85.

Blagg, 1979: T. Blagg. The use of terra-cotta for architectural ornament in Italy and the Western Provinces. – BAR, 68, 1979, 267–284.

Boon, 1972: G. Boon. ISCA . The Roman Legionary Fortress at Caerleon. Cardiff, 1972.

Boon, 1987: G. Boon. The Legionary Fortress of Caerleon – ISCA. Caerleon, 1987.

Brodribb, 1987: G. Brodribb. Roman Brick and Tile. Gloucester, 1987, 29–31.

Bulat, 1971: M. Bulat. Rimski antifiksi u Slavonije. – Osjecki zbornik, XIII, 1971.

Moga 2004: V. Moga. Les antefixes découvertes dans la camp d'Apulum. – In: Studia Historica et Archaeologica in Honorem Magistrae Doina Benea. Timișoara, 2004, 275–278.

The Oxford History 1972: The Oxford History of the Classical World. Oxford-New York, 1972.

Обр. 1. Антефикс от производствения център при Павликени (западната част от територията на Никополис ад Иструм)

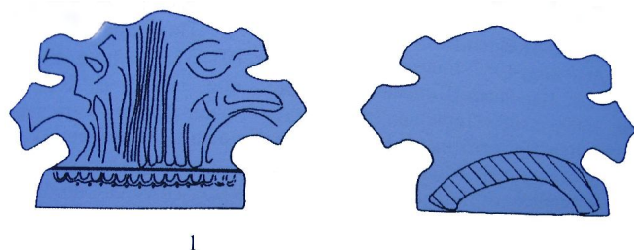
Обр. 2. Антефикс, експониран в Археологическия музей в Истанбул.

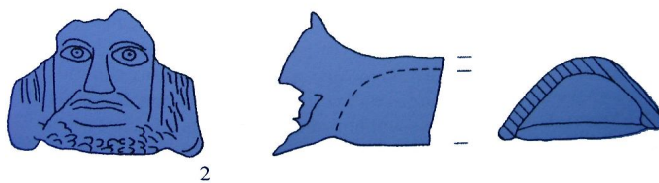
Обр. 3. Антефикс от с. Байкал, Плевенско.

Обр. 4-9. Антефиси от римския лагер Нове

1

2

Обр. 10. Антефиси от римския Одесос